

Lillemor Törnvall Olsson
 Gutamål
 7,5 poäng
 Kurskod HSV 705
 HT 2009

Gutamålet – gotländskan – svenskan i de gotländska visorna.

Några iakttagelser av gutamålets tillämpning i tre vissamlingar:

C.A.Säve: Gotländska visor, Fredin: Gotlandstoner och Pettersson & Bjersby: Gutavisor.

Inledning

Min kontakt med gutamålet har varit ganska sporadisk, trots att jag växte upp i Eksta på Gotland. En och annan äldre släkting talade ”flatt” i min barndom. Både farmors, farfars och morfars släktingar var från det gotländska bondlandet medan min mormor som jag växte upp hos kom från Småland. Där jag tillbringade min skoltid pratade alla ”bänskt”. Vi uppmuntrades till att tala rikssvenska i skolan.

Det var först när När-revyerna började komma ut på grammofonskivor som gutamålet började få eget liv och mening för min del men framför allt var det LP:n ”Musik på gotländska” som tände kärleken till själva språket.

Visor skall man lyssna till. Tack vare deras underhållningsvärde bevarades de från generation till generation genom sångare, som i många fall kunde 100-tals visor utantill.

På Gotland började text och musik upptecknas först i mitten på 1800-talet tack vare bröderna Säve.

Intresset för den folkliga kulturen hade under göticismen väckts inom de akademiska kretsarna. Man hade fått upp ögonen för den rikedom som fanns i den muntliga traditionen. Man blev också medveten om hur beroende man var av sagesmännen. Skulle man bevara den kulturskatt som de förvaltrade måste kunniga och intresserade personer lyssna och nedteckna medan de fanns i livet. Både *Carl* (1812-1876) och *Per A* (1811-1887) *Säve* har vittnat om betydelsen av alla sagoberättare och vissångare som de omgavs av hela uppväxttiden i Roma prästgård. Det var först och främst medvetenheten om den glädje och den fantasieggande och stimulerande effekt, som de goda berättarna förmedlar genom sagorna och visorna, som var *P A Säves* drivfjäder. Även *Carl Säve* som fanns i Uppsala deltog aktivt, uppmuntrade och drev på sin bror i arbetet med nedtecknandet. Han befann sig i den akademiska världen, blev professor i nordiska språk och intresserade sig för den gotländska folkkulturen och fram för allt gutamålet. Han poängterade bl a vikten av att lyssna och ordagrant skriva ner sagesmännens ord.

Per A Säve var lärare vid folkskoleseminariet i Visby från dess start 1843. Det är nu han på allvar börjar dokumentationen av den gotländska visskatten. Han låter sina elever, de flesta representerade allmogen, följa med och så småningom på egen hand göra nedteckningar. Men många av de viktigaste sagesmännen hade han i sin egen familj: modern, flera mosttrar, faster och deras kusiner. Dessutom var flera av tjänstefolket legendariska berättare. Som traditionsforskare var han mest intresserad av innehållet. En förklaring till att han gjorde sina anteckningar på riksspråket. ”I fråga om de till formen bundna traditionerna – visor, ordstäv, härm etc. – är renskriften i folianterna nästan undantagslöst en direkt kopia av förstahandsuppteckningarna.” (Bjersby: s.104)

Först 1949 utkom ”Gotländska visor” som upptar 492 visor, redigerade av *Erik Noreen* och *Herbert Gusatvson*. 1955 slutfördes utgivningen med en utförlig kommentardel .

Där *Per A Säve* slutade fortsatte *August Fredin* (1853 – 1946). Han föddes i Burs i den kända spelmanssläkten på Flors gård. Han sörjde det avtagande intresset för fiolspelandet, som i och med att de frireligiösa kyrkorna bredde ut sig, sågs som djävulens redskap. Den folkliga visan

höll också på att försvinna. När han blev skollärare 1874 i Linde började han skriva ner visor och musik från utövare i sin omgivning.

Hans mor *Elisabet Olofsdotter* var en av de främsta delgivarna. Inte mindre än 80 visor kommer från henne. Ingen av dessa visor hade tidigare varit nedtecknad, poängterar *Fredin*.

Fredin var noga med att skriva ner text och musik så som de sjöngs och spelades. Om han utelämnat verser, berodde det på att innehållet var plumpt och grovt. Ibland togs texten med om melodin var vacker! Visor som tidigare upptecknats togs inte med och många populära gotlandsvisor saknas därför i *Fredins* samling.

1893 kom *Fredin* i kontakt med professor *A. Lundell* i Uppsala, redaktör för tidskriften Svenska Landsmål, som uppmanade honom att skicka in prov på de upptecknade visorna. Vid den tiden hade *Fredin* samlat 350 musikstycken. *Lundell* uppmanade *Fredin* att fortsätta insamlandet och att inte sortera bort något, även om det verkade ointressant. Han samlade nu in ytterligare låtar och visor hos sångare och spelmän. Allt som allt omfattade hela samlingen 727 nummer, när han flyttade från Gotland till fastlandet 1902 och därmed avslutade den gotländska delen av sin dokumentation.

1909 utkom en första del av ”Gotlandstoner” och först 1933 hela verket. Facsimile 2004.

Svante Pettersson (1911 – 1993), riksspelman och *Ragnar Bjersby*, (1920 – 1998) lektor vid högskolan i Gävle utgav 1978 ”Gutavisor och andra visor upptecknade på Gotland”.

Den innehåller dels ett tjugotal visor ur *Säves* samlingar, några få visor ut *Fredins* samling samt uppteckningar på Gotland från decennierna kring 1950-talet inalles 145 visor. Det var först i slutet av 50-talet som modern teknik kunde tillämpas. Det mesta av texterna är nedskrivna.

Säve: ”Gotlandsvisor” ca 10 % av texterna är på gutamål, ytterligare några med gotländska inslag. (492 visor)

Fredin: ”Gotlandstoner” ca 60 % av texterna är på gutamål . (83 visor på svenska, 102 på gutamål)

Pettersson & Bjersby: ”Gutavisor” ca 50 % är på gutamål. (70 visor på svenska, 61 på gutamål och 14 på gotländska)

Litt:

Bjersby, Ragnar: Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt, Uppsala 1964

Fredin, August: Gotlandstoner, Sthlm 1933. Facimile 2004

Pettersson, Svante & Bjersby, Ragnar: Gutavisor och andra visor upptecknade på Gotland, Visby 1978

Svenska visor 1: Säve, Per Arvid: Gotländska visor samlade av P.A.Säve. Utgivna av Erik Noreen och Herbert Gustavson häfte 1-2, Uppsala 1949 , häfte 3 . Anmärkningar och litteraturhänvisningar, register m.m. av Herbert Gustavson och Nils Dencker, Uppsala 1955

Motiv

Av de nästan 500 visor som finns medtagna i *Säves "Gotländska visor"* är bara drygt 40 på gutamål.

Finns det några gemensamma motiv för de gutniska sångerna? Har gutamålet ett egenvärde?

Kan man urskilja några särskilda motiv i visorna på Gutniska respektive rikssvenska?

Frågeställningar inför genomgången av de tre vissamlingarna.

En läsning visar att de burleska, skämtsamma och personliga visorna är på gutamål.

"Äugle-väjsu" (8 a, b, c) är ett bra exempel. Den har inte mindre än 27 strofer och förekommer i flera versioner med uppgiftslämnare från När, Norrlanda och Fårö.

Ursprungligen är visan dansk men tros ha kommit till ön under dansktiden på 1600-talet.

Den har varit mycket populär långt inpå 1900-talet.

"Kattu ha var mitt söjskännä-ban

Ha´ hade godä dagar;

Men jag, mitt fäulä skan,

Jag gyttar sta tillbakar,

Hvast jag flaugar äut eller in

Alle så kraspä di i mitt skinn

Chorus:

-Ma jag inte höjlä?

-Ja, vör ma höjlä"

Visan handlar om den avundsjuka ugglan som hatar katten som har allt det inte ugglan kan få.

Dessutom hatas ugglan av alla små fåglar... Otur med ungarna har hon och behandlar dem

därefter. En blind unge fick flyga och flög rätt in i en stock -"fick sig så stäura augu nuck."

En rik bror har ugglan i Öja medan mor i "Fråjel" är mest till besvär. -"å når jag kum däjt ajn qväll/hade ha´ gärt i svalen!/Svalen var fullar med lort;/stäuu inte bätar stort."

Mannen är en suput och blir utskrattad av alla små fåglar. O.s.v.

" 27:de och sista versen:

"Jå, andre ha fat sig an godan Man;

Men ja´ har fat mi a kryckå

Inte har han nåku lyckå.

Tra tork, släjken Man ja´ har fat;

ndå vill han liggä bāj mi hvar nat!/
-Ma jag inte höjlä?

-Ja, vör ma höjlä"

Efter Olof Wilh. Westberg i När (1828 – 1877)

I de olika versionerna varierar orterna. Fråjel blir Spraugä, Öja blir Låjsta.

Många ålderdomliga ord som i strof 19 (M.H.Lallér) "Ja´vajt a hol ajk,/ Sum jär äutaf

rukke/Dar sat jag an hailar nat/Lissum an malad bukke:/Bani kum haim mä´ rop u skräi/jag gytte flauge hulet förbäi."

En visa som är ett helt skådespel, målande och gripande på samma gång. Här kan man tala om fablernas värld.

Kvarn o sågvisorna

På gutamål är kvarn –och sågvisorna - typiska för Gotland. De är smädesvisor och har en lokal anknytning.

I ”Byxä-Qvann” (S 9 A) låter det så: ”Um Byxäqvanni äuti Fårse Ting:,;
I Lärbro Socken, vid Ringvide-gring – kumfalli lalle la”

Visan går ut på att kvarnen är oduglig och visdiktaren driver med personerna som är namngivna. En byggnadsdel som förekommer i flera kvarnvisor är ”gajtä-nackä”. När man skall mala flyger stenarna iväg och man får hämta dem vid ”austarport” (I Wassmunds a där star a värke... Visan sjöngs i Kräklingbo.)

(S 297) Wisa om Alår Sagi i Rone. Den har en upphovsman: Albrekk N:son Guldgarde i Rone som levde på 1700-talet. Upptecknad på 1790-talet av P.P-n Ronander (1791- 1868) , Rone

”Äi ’äus-lunde der jär a värk:./Hè jär sum en päike-särk -; kumm fallera!”
Sågen är fallfärdig, men ingen bryr sig om att ta bort den. I visan finns många prov på gutamålets uttrycksfulla ord (forämtu = tröja, blajgre-trè= kilträ)och vändningar, verbformer som kumbår (om vattnet) liggur (om björnen=kubben) tigur och laupar (om Jaku Änggarde)

Kvarnvisor finns också representerade i *Petersson & Bjersby: Gutavisor med ”Nidvisa från Ekeby. (76)*

”Dä star a sag uppa damba-broen i millum Godrings ou Kullingboen. För haj durra för haj-da....”

Också den har en författare, Adags Pehr i Ekeby, vars ägor kommit i kläm när en vattensåg byggdes på gränsen.

Det är inte mycket bevänt med denna såg: ” Hyttädäuri jär af berde-stumpar, gangjani jär äutaf kalvä-rumpar ”och ”krumtappen jär af en hästätöjra” .

En utförligare variant av ”Byxa-qvann” är upptecknad av Frank Landtbom (1895-1967) Fleringe. ”Ja vait a kvänn äutäi Forsä ting” (78).

Istället för ”mol” står här ”mald”. I sista strofen heter det” Ringviden ligger äi kvänni u botar:./ U källingig ar äut pa garden u knotar,/kum falle ralle ra...”

Den utförligaste av kvarnvisorna är ”Kvännväisä” (80) upptecknad efter Patrik Lindby (1871-1960), Gammalgarn o Elof Olofsson (1877-1962), Öja .Den är stor och ståtlig med både hjul och trumma men har inget tak. ”Ja tror att issä kvänni aldri kummar ti ga”

Men det är inte bara kvarnen som är ofärdig. Skörden växer inte, vattnet sinar i ån och vad händer när man till slut släpper på vatten? Jo kvarnen stannar och kvarndammen är tom.

”Däu falske teran,/va komst däu ifran,/sum kunde bortsläukä oe hailä kvannndamm.”

Kvarnvisorna är diktade på gutamål och har sina upphovsmän och ger därmed ett genuint intryck. Fredin har inte tagit upp dem i Gotlandstoner förmodligen för att de var populära och redan fanns upptecknade.

En intressant upptäckt är att kvinnskildringen skiljer sig markant i visor på gutamål och på rikssvenska.

Både *Säve* (3) och *Fredin* (38) har uppteckningar av ”Mölnervisan” författad av klockaren N.N. Eklund Väte. Hos *Säve* är den upptecknad 1845 efter O.O.Westberg och P.Nyström . Elisabet Olofsdotter är *Fredins* källa. Den får tjäna som exempel på temat ’jungfru i olycka’.

En sorglig visa om den vackra bonddottern som blir förförd av en man som gästade huset. Övergivnen avlider flickan i barnsång. Vi lyss till hennes röst från andra sidan graven varifrån hon återger sitt öde för oss (=klockaren). Händelsen är daterad i visan 1820 i januari.

Liknande öden med jungfrur som delar bädd med fala män och överges (inte sällan föder de tvillingar) förekommer i många visor och ballader som i *Säves* samling är nedtecknade på rikssvenska.

Jämför med den gotländska folkvisan ”Tänkurt Däu att jag förlorader nå jär” där flickan trots att hon blivit nobbad avslutar stroforna: ” Men nå jär ja’ läjka lustu å glad,/ Å singur: falle rall rall era! (S 7) nedtecknad av Brita Timgren (1788 – 1845)

Jämför också med

” Men um det skudde kummä frejare till mi;/ sum jag vajt att gär,/har gärt en gang förr; Gär väl ännu en gang/ Men inte så skall ja’bidä han ga in;/Dä’skall jag läugä han- de u de de de!” (S 10) nedtecknad av Eva M Romdahl f. 1810 i Gothem

Ett underbart exempel på kaxig och fräck kvinna är visan om ”Prästen och bondhustrun” (S 412 a,b) och (37 a, b c) *Pettersson & Bjersby*.

Hustrun ser att prästen är på väg till henne, som han brukar när mannen är borta. Nu är han hemma och hon passar på att varna med orden i vaggsången hon sjunger för barnet.

Den finns på rikssvenska i Knut Brodins *Vaggvisor*, 1935.! Den är med andra ord en ganska spridd vaggsång.

Den börjar hos *Säve* med strofen: ”Yxi hängar på väggi, söta vännen min./Far han ligger i sängi, kum nå inte in. /I aftes glåjmde jag burt bade stumblen u Prästen:/ jag tror den kalen/jär vildar u galen/sum inte kan håjrä/att far jär hajmä./By, by – vännen min!”

Efter andra strofen ryter mannen till.” Hvad singur däu nå för slag din f-de kåna!”

Hon fortsätter: ”Någä skall man låta/Söta vännen min/För bani när di gråta:/Kum nå inte in...”...

Upptecknad av A. Söderdal (1827-1869) skollärare i Alskog

En något annorlunda version är upptecknad av Hans Pettersson i Sanda.

Ida Lantbom(1889-1972), Fleringe har denna variant i *Pettersson & Bjersby*: (37 a)

”Vem är det som knaplar på låsen/ för lilla vännen sin?/ Och styggen han ligger i båsen. /I kväll får du ej kom´ in./

Jag tror att den karlen är vriden och galen/som inte kan höra:/ I går aftes så glömde jag stubben åt dig/ för aj,aj, aj!/ Som inte kan höra/ att far är hemma,/ far är hemma. /Byssan, lullan, laj.”

Den senare versionen är ju på gotländska med ett och annat dialektord. En tamare och mindre mustig framtoning.

En inte så beskedlig kvinnobeskrivning ges i ”Bonden och hans kärring”. Per Ronander, Rone. upptecknade den åt *Säve* (298) Omkvädet är:”Bätur jag ogiffar haddi vari! (sad bonden)”

Käringen säger till gubben sin när tuppen gal: ”Däu skatt upp u malä.”

När han har malt gör han eld i ugnen och sätter sig att spinna. När han är klar med detta, börjar han städa och när stugan är ren, går han upp att väcka hustrun.

Hennes replik : ”Hynor/järe nej/Åggi järe sjau;/Håires däu , hore-sun!/Bårtå hart Tu täu”

”-Bättar jag ogiffar hade vari! (sad´ bonden)”

Och man kan inte låta bli att hålla med honom.

En visa som skildrar ett kvinnogräl är ”Wäf-veiså” hos *Säve* (188 b) och ”Vävväisu”hos *Pettersson & Bjersby* (35) Upptecknarna är från Vamlingbo, Joh. Nicl.Sommar och skräddare Ahlberg, Sundre.

”A veiså jag nå singa vill/singa vill/och den om något handlar/dä’ var tåu källingar ei a böi/di piskte upp hvarandra/hä var allt äuten rêt u likt/hä var allt um an värkens bit/Sum di skull väfva tillsammans.”

Efter flera veckors arbete tog materialet slut och tyget var inte färdigt. Den ena källingen tappade tålamodet

”til släut de’ ainu blaiv dispurat/blaiv dispurat/för ha bihöfde väfven./U säggdi så den aru til:/ Hä dråigar fram sum knäfveln,/ Mars manad jär nå gangen äut/ u isse ai kan taka släut,/ Jag får ai mitt befrämja”

Så var grälet igång. De beskyllde varandra för sturskhet och krångeleri och när mannen sades vara likadan, gick hon hem för att få stöd. Mannen red tillbaka och där började ett slagsmål som slutade med att båda gårdarna föll ihop ”u hä blai hailt raint äidä.”

Ett par strofer är utelämnade hos *Säve* men annars är texten överensstämmande med visan hos *Pettersson & Bjersby*.

Scenen ur vardagslivet är mycket realistiskt och uttrycksfullt återgiven. Men utan de ödesdigra slutraderna vore visan inte lika fascinerande.

Visorna på gutamålet innehåller en rik kvinnohistoria, som ger oss unika inblickar i våra förfäders liv och leverne flera hundra år tillbaka i tiden.

Barnvisorna

Vaggvisorna är hos *Säve* på gotländska och rikssvenska:

Mjuka och lustiga nonsens ord som rimmar och ringlar iväg. Texten är inte gullig utan tar upp grymma och hårda levnadsvillkor för barn förr i tiden.

Fredin har många fina barnvisor, de flesta nedtecknade efter Elisabet Olofsdotter i Burs och Lena Olsson i Linde, August Fredins mor o faster de flesta på gutamål.

”Bissen dussen läiten kinn! Bissen för a kakå./ Um ja intä kakå far,/ ska ja lätta vaggu sta,/lätta banä gratä.

Bissen dussen läiten kinn! Bissen för äin bullä./Um ja intä bullen far/ ska ja lätta vaggu sta,/ lätta banä gratä.”

Hos *Säve* (117):

”Bissen, dussen, liten Kind!/Tids nog får du vaka./Land och rike till att akta/När kanoner braka:/ Då skall blå-bär hagla kring/Bissen dussen, liten Kind!/Tids nog får du vaka!”
(Förmedlad av Hedda Unér, Visby)

”Byssen, dussen liten kind!/Mor kumbårr snart in./Far gar i akern skär kårn/Broren laikar mäd bukka-hårn/Systar sitar i deike/ Vävar sylkes-veike”. (Förmedlad av And Östman, Fårö)

”Lassä” (F 156) efter Elisabet Olofsd-r, Burs

” U Lassä läilä däu,/ u Lasse läilä däu/kumm u fölg mi yvar gärdä!/Ust u kakå u brännväin dätill /skatt däu fa för besvärä./ Ust u kakå u brännväin dätill/ skatt däu fa för besvärä.”

”Sletkalsgildä” (F 152) efter Lena Olsson, Linde.

”Korpen gar i ängä u slar,/ättar gar kraku u räkar./Äikonnen lässtä, u råttu ha droug/ u stäurä gra månsen han koirdä./ Inte koirar ja mair i dag/förn ja far smakä pa öilä./ U öilä var gutt,/ u drakk gärdä ja, så’t ja matt rullä mout haimä.”

”Nä ja va en läiten dräng/hä i värden,/hadd ja mi a läiti säng bakum dören./Saltar strämning four ei brunn/smöir komm aldr äi min munn./ Sådan sid fögloimar ja aldri.” (F 157)

Efter Helena Mårtensson, Burs

”Lailä sorken pa kvännäbakken/ mä randä rokken u väitä hatten,/ han fräjädä ättar mai./ När han komm äuti austrä pourten, så slou han nasar äi sväinälourten./ Å Gu trystä mai för dai!”
(F 147) Allmän

Hos *Säve* (5) finns två ömsinta och fabulerande strofer som kanske är en barnvisa :

”Jäst icke däu mäjn läjlä Suckar-dulla/jäst icke däu mitt hjerte-känn/Augä hast däu sum stäurä tobaksrullar/nasar hast däu sum stäurä körkä-tänn! Falla, ralla, ralla, ralla, ralla, ra!”
Efter Ferdinand Lundgren, (1828 – 1901) i Visby

”Smalldur jäst däu sum an ajk,/u singur gärdt däu sum ajn gajt!/Kruppen hväit sum bi/Bajni lang sum tänn/ mammor stor sum kupom/midt i pannu stjänn.”
Efter majoren Hj.Åkerhjelm (1844 -1923)

Religiösa visor

De flesta visorna med religiösa ämnen är på rikssvenska. Undantaget är uppteckningarna av orden som en käring sjöng som inte kunde sjunga någon psalm vid julmässan. Hon klämde i med ”Hoä kalenn skudde raise till Jeräusalaim, Jeräusalaim/ ättar kumbar Jaku mä rop u mä skrei / O-a, för jaggu – ja!

(”Sing aj så haugt, astumor!” –sad grannhustrun till henne)
Kerä Astu-mor! Skuff inte så ha a hardt pa mi/för bänke-läuku stinkarr upp/ och ja´falldar pa körke-gålfve mä haila mäin krupp/ O-u-a, för jaggu – ja!

(Sing int´så hardt, mor! Sad´klockaren)

Jag har vari´ i dissä körku atten ar/ äi atten ar/nukk vait ja´hvard mike dissä körku tul:/ o-a för jaggu-ja!

Säve (134) upptecknat av J.N Lundgren , f. 1835 i Vamlingbo, präst i Hejde.

Det finns tre varianter och alla har Stor-Sudret eller Vamlingbo som ursprung. Under en text står mor Bandelin som upphovsman. En andra version har lämnats av en elev vid flickskolan i Visby ,Elisabeth Bolin.

De har det upplevdas prägel och skapar en underbar närvarokänsla. Man skulle ha velat vara där.

Dryckesvisorna

Dryckesvisor om man avser våra tiders skålvisor finns inga hos *Säve*. Däremot förekommer visor där brännvinet figurerar (inte ovanligt i barnvisor). De presenteras på gutamål. Fårö har lämnat flera mustiga bidrag. Några exempel :

”Hör du lilla Fiken/Uti Norra Viken,/Får du se på Tällä Gäte?/Se på brännvinsflaska/och satt hela natten/drack han ut med spott och spe”

I andra versen talas det om Olle, det fülle-trollet (S 90) M.H.Lallér.

På Fårö sjöng man

”Um jag hade mi an kappe malt/u så an fingur-bårr mä humla/så skudde ja´brägga tolf tunnar öl/till dess kärestan skudde kumma..... (S 253 a)

Jämför med

”Umm jag hade mi´a kappå malt/u så en fingar-bur med humble./så skudd ja´ bryggä mi a öl så starrt/ så allä mänskår skudde tumblä....” Uppteckning från Vamlingbo genom J.Lundgren Rämbs. (S 253 b)

En gemytlig visa om ”Gubben och källingi” finns hos *Säve* (242) nedtecknat av Lars Lindahl, Lärbro. som lagt till: Obs. Äkta Gotländsk bit – ord och musik.

De är glada o uppslupna på väg hem efter en fest i dagarna två .

”Nå har vör fat/ajjn goa nat/

U så tau goa dagar:/öl har vör fat, brännväinä gutt,/mat äj oa magar!”

I *Fredins* Gotlandstoner finns det åtta dryckesvisor alla på gutamål. De exemplifieras här av kapten Ahlström från Klintehamn och hans lovsång till brännvinet :

”Dän sum fystä krougen uppbyggdä, dä va en mann av gutt genei ..... Män dän, sum roupar: ”Säup, sla äi mäirä!” han boudä visst ha ett premium. ”

Kärleksvisorna

De ljuva o sorgliga kärleksvisorna är hos *Säve* utan undantag på rikssvenska. De utgörs av ballader som är allmänt spridda i Sverige och Norden, skillingtryck, lyriska poem. De flesta handlar om olycklig kärlek, om otrohet och oförstående föräldrar som hindrar de älskande att få varandra.

Fredin har 48 kärleksvisor varav 14 är på gutamål. Fröken Brodén i Klintehamn sjöng så här:

”U läilä vännen har nå mi förskjutä, för dei ja int nå räikädoumar har. U därför skaffar han nå si en annen; en annen sum jär räikarä än ja – tra la la la la . ”

Föräldralös har den arma flickan inget annat att se fram emot än guds barmhärtighet: en kristlig begravning.

En tuffare attityd anar man i denna visa:

”De bouki, sum dä u ga mi, mä namni mitt u ditt, dän kann dä u fa ta igänn, ta-li-ta-li-ta ta igänn, så järv vör kvitt um kvitt!” (F 97) Maria Pettersson, Flors i Burs.

Kapten Ahlström i Klintehamn sjöng (fast det är en kvinnlig aktör)

”Akk hur lustit gar dä till mä de stakkels päikar, sum så gännä giftas vill! Ingen ti dum fräiar. Mannfolk jär förundali! Di vill ai biväikä si, fast vör at dum smäilar, fast vör at dum smäilar.”

Så inleds visan om hur man kan lyckas med att fånga en karl.

Visor som behandlar frieri och äktenskap är inte sällan cyniska och raljerande speciellt om de är på gutamål. Friarna är krassa och beräknande. Ibland har de fått mindre smickrande öknamn, som i nedanstående visa som Lena Olsson i Linde hade på sin repertoar (F 107):

”Sväinäryggen han lag u tänkta, skuddä fräi at a gammal änkä, Gammel var ha, u di va visst. U pängar har ha, u di va frist. Träi stöivar u så en seidel, dä va källingis hailä meidel. A halt hynå u a blind sou, dä va källingis hailä bou.”

M-H-Lallér har sjungit följande (S 17 A) :

”Det kom en friare till Garstu gard, kära moder!/Är han riker, är han riker. Kär doter?

En silfver-nål och en silfvertråd, kära moder: / Jag på gata, jag på gata, kär doter!

Det kom en friare till Garstu gan, kära moder!/Är han riker, är han riker, kär doter?

Tolf tusende dukater, kära moder!/ Bjud han in, bjud han in, kär doter! ”

Nu vet inte kära mors välvilja några gränser. Friaren får t o m sova med dottern i bästa sängen. Temat finns i flera uppteckningar både hos Säve och Fredin

Massgaisten

En visa som knappast kan förbigås i en genomgång av den gotländska visan är Massgaisten väinar. Den heter i P&B ”Ladingväisu” och finns i två varianter (9 a, b). Den är inte upptecknad hos Säve eller Fredin och kan representera den modernare visan.

Massgaisten skildrar den gotländska vårvintern och personifierar den speciella kampen mot naturens makter när man i mars strävar i blåst och snö på Gotland. Det är intressant att det finns två så pass olika versioner.

Den som jag brukar sjunga är upptecknad efter Sigrid Kindberg, Stenkyrka (1886 – 1977) ”Kyldi äi täiar hatar u kläiar, dä modar tåi” är målande rader, liksom ”snoren han rinnar, snortappen fraus till äis”, ”Äurvädträ rasar, snåien sum pasar” är härligt att sjunga och man tänker på vilken staräur i ordningen det är. Den sången är levande i högsta grad och en del av årstiden otänkbar på annat språk än gutamålet.

”Massgaisten rasar”, nedtecknad av en annan stenkyrkebo Gotthard Jacobsson, (1858-1954) är trots att den innehåller en del av samma text som den första visan, en allmän vårvisa som utmynnar i blommors och fåglars spirande liv. ”Vöir gynnar glammä nå um häsamä/summar vöir riktut spä”. Det är inte omöjligt att denna version är den äldsta, men tidsuppgifter saknas.

Sammanfattning av studiematerialet

Av samtliga nästan 1000 visor, som de tre vissamlingarna innehåller, är detta bara några exempel på den bredd och innehållsrikedom, som man kan ta del av vid ett mera fördjupat studium, inte minst vad gutamålet beträffar. Etnologen skulle kunna hämta mycket information om de gotländska levnadsvillkoren för flera hundra år tillbaka i tiden etc.

Som nämndes inledningsvis är bara en tiondedel av visorna i Säves Gotländska visor på gutamål. Varför det är så har jag inte funnit någon riktig förklaring på.

P.A Säve nedtecknade texterna så ordagrant som möjligt och hans sagesmän var ju särskilt utvalda för att förmedla de ursprungliga ej nedtecknade folkminnena.

Brodern *C. Säve* var den förste professorn i nordiska språk och mycket intresserad av gutamålet. I *R. Bjersbys* avhandling om *P A Säve* och hans sagesmän nämns att det kunde ta lång tid innan Säve studerade det nedtecknade materialet och skrev ner det i de s k folianterna, som ligger till grund för *Noreens o Gustavsons* utgivning av *Gotländska visor 1949-1955*. Dessutom vittnar Säve om svårigheten med att i skrift nedteckna gutamålet. Det hade ju inte funnits i skriftspråket tidigare. Han sägs också medvetet ha normaliserat vissa texter. För *P. A. Säve* var innehållet viktigare än språket (Bjersby s. 104).

Vid 1800-talets mitt hade inte det vetenskapliga intresset för dialekterna och deras struktur trängt igenom och bildat skola som skedde i slutet av seklet.

Detta skulle *August Fredin* däremot ta fasta på och hans uppteckningar innehåller drygt 100 visor på gutamål. Han kom i kontakt med *professor Lundell* i Uppsala som visserligen efter flera decennier gav ut ”Gotlandstoner” men som uppmuntrade och gav riktlinjer för upptecknandet.

Slutsatser

- **Gutamålet** kan mycket väl studeras i de tre vissamlingarna jag undersökt.
- **Sagesmännen** har färgat både språket och valet av visor. Detta skulle vara intressant att studera närmare.

Framför allt Säve har stor bredd av sagesmän. De flesta kommer från hans egen familj och den borgerliga herremansklassen, men flera viktiga personer är arbetare och fattighjon. Många representerar socknar runt hela ön. De har blivit föremål för en doktorsavhandling av Ragnar Bjersby och finns dokumenterade med utförliga biografiska uppgifter. August Fredins sagesmän är knapphändigt beskrivna i ett inledande kapitel i Gotlandstoner. Dessa upplysningar är av stort värde när de olika visorna skall identifieras.

- **Upptecknarna**. De flesta upptecknarna var manliga och kom från skolvärlden. De hade haft Säve som lärare.
- **Åhörarna**. Den publik man vände sig till har också betydelse för vilka visor man sjöng och på vilket sätt.
- **Klasskillnader**. Man kan se en tydlig klasskillnad i motivvalet och språkbruket.
- **På rikssvenska**. De flesta visorna på rikssvenska är de höviska kärleksvisorna, balladerna och skillingtrycken. Religiösa visor är på riksspråket liksom de historiska berättelserna och sagorna. Sagesmännen är inte uteslutande men ändå anslående ofta studerade och väletablerade.
- **På gutamål**. På gutamålet träder en råare och raljerande visa fram som har framförts av både Säves och Fredins familjemedlemmar men framför allt av pigor och fattighjon. Skämtvisor, smådevisor, fabler, visor med lokal och personlig anknytning, dryckesvisor, ramsor, barnvisor.

Gutamålet var de lägre klassernas språk, landsbygdens, böndernas, arbetarnas och de fattigas språk.

På gutamål finns en rad visor som med sin fabulerings- och ordkonst, humoristiska ordlekar och uppkäftighet är riktiga visskatter att glädjas åt om och om igen.

Inte minst framstår gutarna som ett morskt och originellt inte sällan lössläppt folk.

”Sätt han på en sticka
Och sänd han till den som bätter kan dikta!
Sätt han på en fluga
Och sänd han till den som bätter kan ljuga!
(Så avslutade Margareta Helena Lallér, Säves moster, sina berättelser)